

został wypracowany w XIX wieku. Podkreślała przy tym znaczenie konfliktu między tym, co swojskie, narodowe a dążeniami europocentrycznymi. Jak sama pisała we wprowadzającym szkicu, antagonizm ten „zakreśla przestrzenie mistyfikacji”, które w konsekwencji rzutują na dwudziestowieczne strategie literackie. Jest to stale walka o podmiotowość kulturową, spór o indywidualną prawdę, zagrożoną przez różnego rodzaju zbiorowe mity i moralistyczną agresję narodową.

Książka ta zajmuje się różnorodnymi postaciami zarysowanej problematyki. Zaczyna się od refleksji metodologicznej (*Literaturoznawstwo jako dialog języków i wartości, Nazwa w literaturze i w historii literatury, Semioza początku a modelowanie procesu historycznoliterackiego, Wielojęzyczność jako problem kultury literackiej*), która przynosi szereg podstawowych kategorii, którymi autorka posługuje się w subtelnych analizach poszczególnych pisarzy i ich dzieł. Należą do nich: dialog z tekstem jako empatyczna konfrontacja różnych światów duchowych, weryfikacja systemów aksjologicznych, znaczeniowy zakres pojęcia literatury (zwłaszcza awangardy), mechanizmy samooceny w obrębie procesu historycznoliterackiego (odrodzeniowy model literatury), czy wielojęzyczność w kulturze narodów południowosłowiańskich. Następnie krakowska badaczka przechodzi do konkretnych przykładów, ukazując wieloaspektowość funkcjonowania literatur w obrębie dawnej Jugosławii. Analizuje strategię odbioru w utworach historycznych Augusta Šeni i słoweńskich opowiadaniach Cankara, obraz domu w wybranych dziełach literatury chorwackiej i serbskiej, kategorię prawdy w prozie chorwackiego dramaturga Vojnovicia i prozie słoweńskiego realizmu, problem przekładu tekstu dialektalnego na przykładzie kajkawskiego cyklu ballad Krleży (alternatywny kod literacki i nowa wizja dziejów) i lojalności tłumacza wobec tekstu rodzimego (*Antologia poezji słoweńskiej w języku polskim i Książka listów Kovača i Davida*), opozycję intymne-publiczne, czyli normę intymności w powieści autobiograficznej Zupana (w konfrontacji z Tyrmandem), wyobrażenie Europy Środkowej w twórczości Draga Jančara (wspólnota intelektualna), rolę autorytetu w kulturze serbskiej (Vuk Karadžić), folklor w roli subkodu literackiego w opozycji do języka literatury (serbski i chorwacki romantyzm a awangarda), status fantastyki w XIX i na początku XX wieku, sposób istnienia poezji wobec ciężącej tradycji na przykładzie Branka Miljkovicia i jego stosunku do innych poetów serbskich i chorwackich oraz porządek świata w utworach Andrića (zapisywanie iluminacji) i Danila Kiša (łaska ukształtowania – po-etyka i prawda świadectwa).

Literatura interpretowana jest przez Marię Dąbrowską-Partykę jako zbiór „gestów kulturowych poszczególnych autorów”, czyli wymiar jednostkowy w obrębie zbiorowej świadomości, co w konsekwencji składa się na międzykulturowy dialog między uczestnikami i współtwórcami „jugosłowiańskiej” przestrzeni działania. Książka *Świadectwa i mistyfikacje* przynosi wiele nowych i nowatorskich ujęć, a jej zanurzenie w teoretycznoliterackiej przestrzeni staje się nieoczekiwanym i cennym punktem zaczepienia, niezbyt często przez badaczy brany pod uwagę. Ten teoriopoznawczy czy też literaturoznawczy wymiar studiów Dąbrowskiej-Partyki wydaje się najcenniejszym walorem całej jej postawy naukowej.

2.

Nowa książka Marii Dąbrowskiej-Partyki pt. *Literatura pogranicza – pogranicza literatury* jest bardzo ciekawą propozycją badawczą i, wraz z wydaną rok wcześniej rozprawą, stanowi wszechstronną analizę dominującego modelu kultury słowiańskiego Południa.

Podzielona na dwie części książka zajmuje się egzystencjalną sytuacją południowosłowiańskiej przestrzeni „z nadmiarem historii”, jak ją nazywa badaczka, analizowaną poprzez dwie strategie: uczestnika i eksperta. Sytuacją pogranicza nazywa się tu stan kulturowej wielojęzyczności, wynikający z nieustannie aktywnego i dynamicznego poczucia zagrożenia. Ta świadomość, będąca tożsamościową esencją bałkańskich narodów, ujawnia się najpełniej, bo w modelowy sposób, w świecie literatury. Maria Dąbrowska-Partyka pragmatyczny walor przestrzeni pogranicza, implikowany najczęściej strategią przemilczenia, widzi w kreowaniu i podtrzymywaniu kultu swojskości w kontraście do kategorii obcości.

W pierwszej części został omówiony, z niezwykłą precyzją i z powołaniem się na liczne prace teoretyczne, stan świadomości kultury pogranicza jako kontekst literackich realizacji, w które wpi-

sane zostały uświadomione lub nieuświadomione projekty zachowań społecznych. W tym sensie literatura jest przede wszystkim wielkim metatekstem kultury, otwierającym i zamykającym granice myślenia i działania. Mowa jest nie tylko o wielogłosowości, ale także doświadczaniu pogranicza jako zapisie egzystencji. Analizy Dąbrowskiej-Partyki idą w kierunku rozpoznania tej przestrzeni jako znaku sytuacji kultury, a więc zjawiska interferencji, perspektywy rozdzielenia i wspólnoty, zadomowienia w odrębności, a także ideologicznych emblematów. Powołując się na Slamniga i Lenza, autorka podkreśla znaczenie i bogactwo dialogowego trwania zbiorowych pamięci. Korzystając z formuły *przestrzeń spotkania* przedstawia koegzystencję modeli cywilizacyjnych, zawsze narażoną na starcie i dezintegrację. „Swoistość kultury pogranicza – czytamy – polega bowiem na tym, że nawet wzajemna wrogość jego mieszkańców nie wyklucza ich kulturowej symbiozy”. Po dowód sięga, analizując utwory z jednej strony Bienka (Śląsk), Lenza (Mazury) i Grassa (Kaszuby), a z drugiej Andricia i Selimovicia (Bośnia). Precyzuje również pojęcie czasoprzestrzeni literatury pogranicza, dochodząc do wniosku, że czas ma w niej wymiar nieoficjalny i charakteryzuje się prywatnością trwania wbrew wielkiej historii, a pejzaż zamienia się w strukturę symboliczną, pełną znaków pamięci. Ważnym elementem staje się lokalna topografia jako świadectwo niezmienności i odwiecznej harmonii. Omawiając bohatera literatury pogranicza, Dąbrowska-Partyka otwiera problematykę dyskursu autobiograficznego (konkretność doświadczenia i realizm przedstawienia), powiązanego z powstawaniem „deiktycznego porządku stereotypów”. Postacie literackie są przeciwstawieniem kultury oficjalnej jako archetypy kultury prywatności czy peryferii.

Wychodząc z założenia, iż najbardziej charakterystycznym losem bohatera pogranicza jest baniacja z centrum, autorka przedstawia twórczość Ivo Andricia jako opis Bośni, będącej przestrzenią sytuacji granicznych (nietrwałość, inercja, zagubienie), Augusta Šenoi jako świadomość wyobcowania (nadmiar wolności, bytowanie na granicy), czy Krleży jako wyraz nieokreślonego zagrożenia (zło, absurd).

W drugiej części swej książki Maria Dąbrowska-Partyka analizuje negatywną stronę świadomości pogranicza: bałkańską przestrzeń złej pamięci, rozchwianej tożsamości, niszczącego wpływu historii narodowych jako kompleksu autostereotypów, oferującego kalki myślowe zamiast trudnej prawdy. Pokazuje działanie tego mechanizmu na przykładzie zarówno tradycyjnych mitów kłęski, ofiary i zwycięstwa za grobem (bitwa na Kosowym Polu, mit świętej zemsty w literaturze XIX wieku), jak i w kulturze „wojennej” w czasie ostatniego konfliktu w Jugosławii. Tę ostatnią rozpatruje w kontekście zagadnienia tożsamości i regionalizmu (sytuacja polityczna, rola kościołów, walka na alfabety), jak również zmitologizowanych narracji historycznych (naród–ofiara, fatalizm historii, Kosowo, serbski Piemont itp.). Takie obiegowe hasła stały się substytutem prawdziwych dziejów, pozostających w niezgodzie z ich projektowaniem przez ideologów i wizjonerów. Do struktury mitu narodowego autorka włącza także południowosłowiańskie awangardy jako przejaw budowania nowej tożsamości, ale związanej integralnie z „bałkańską swojskością”. To ponownie „nowego początku” jest w istocie, według badaczki, ewokacją tradycyjnego wzoru świadomości pogranicza, do którego zalicza jednocześnie kategorię plebejskości.

Przechodząc do opisu zjawisk z lat 90. wkracza w obszar problematyki kultury masowej, będącej najwyraźniejszym symptomem politycznej manipulacji w okresie kryzysu politycznego. Analizy neofolkloru w Serbii i Chorwacji oraz serbskich i chorwackich tekstów o tematyce narodowej niezbicie dowodzą rewitalizacji tradycyjnych znaków kultury, przerażających się w swoistą nowomowę o nacjonalistycznym, skrajnie szowinistycznym nastawieniu. Podsumowaniem tej części są równie znakomite socjologiczne interpretacje z pogranicza religii i polityki (konflikty między kościołami) oraz dotyczące kwestii myśli proeuropejskiej u współczesnych intelektualistów serbskich i chorwackich (analiza dwóch czasopism niezależnych: „Republiki” i „Erasmusa”).

W całości książka Marii Dąbrowskiej-Partyki w sposób wszechstronny i nowatorski, posługując się metodą socjologiczną i kulturoznawczą, buduje finezyjny obraz kultury pogranicza w przeszłości i współcześnie w krajach byłej Jugosławii, z licznymi odwołaniami do sytuacji literackiej w Europie.